

LA PORTADA MAJOR DEL TEMPLE PARROQUIAL DE SANT MIQUEL DE LA VILA DE CARDONA (SEGLES XIV-XXI)

ANDREU GALERA PEDROSA
Arxiu Històric de Cardona
galerapa@cardona.cat

RESUM

Comunicació que té per objecte d'estudi la portalada major de l'església parroquial de Sant Miquel de la vila de Cardona, emplaçada a la façana nord del temple i que s'obre vers la plaça del Mercat. Per això mateix, contextualitzem les obres de la nau gòtica iniciades vers el 1322 i el seu ritme de treball fins a la seva consagració l'any 1397, per tot seguit analitzar les dades fornides pel buidatge de la diversa tipologia documental de caire notarial i comunal en relació amb aquesta portalada i la seva construcció.

PARAULES CLAU: història medieval, elits urbanes, gòtic; arquitectura, escultura, pintura

ABSTRACT

The purpose of this communication is the study of the main portal of the parish church of Sant Miquel in the village of the castle of Cardona, located on the north façade of the temple and which opens towards the Market square. For this reason, we will contextualize the works of the

gothic nave, begun in 1322, and its rhythm of work until its consecration in 1397. Then, we will analyse the data provided by the emptying of the different documentary type of notarial nature (work contracts, receipts, wills) and communal (Consulate and Clavaria) in relation to this portal and its construction. We will conclude with the modifications undergone in later times until today.

KEYWORDS: Medieval History, urban elites, gothic, architecture, sculpture, painting

Preàmbul

La present comunicació té com a objecte d'estudi l'obra de la portada major de l'església parroquial de Sant Miquel de la vila de Cardona, contemporània als treballs de la nau gòtica del temple, amb la voluntat de resoldre una part de les llacunes d'informació i coneixement evidenciades en l'anàlisi de la seva construcció.¹

¹ Joan SERRA VILARÓ, *L'església i parròquia de Sant Miquel de Cardona*, Tarragona, 1962; Albert BASTARDES I PORCEL *et al.*, *Estudi històrico-arquitectònic del conjunt d'edificis parroquials de Sant Miquel de Cardona*, Cardona, memòria inèdita, 1985; Albert BASTARDES I PORCEL *et al.*, «El discurs arquitectònic a Sant Miquel de Cardona», *Cardener*, núm. 2 (1985), p. 89-97; Ramon ESPADALER PARCERISAS i Mercedes JUAN VERDEJO, «Excavació arqueològica de Sant Miquel de Cardona», *Qua-*

Ubicació

La portada objecte d'estudi se situa en el mur de l'evangeli, a la façana nord o de tramuntana del temple, entre la capella del Dolç Nom de Jesús (dedicada en els seus orígens a Sant Joan Evangelista) i la de Sant Isidre (abans de Sant Andreu Apòstol), des d'on s'obre vers la plaça del Mercat, punt de confluència del carrer Major del Mercat (ara Escasany) i el carrer Major de Capdevila (ara, simplement, Major). Ens trobem, doncs, davant d'un dels espais neuràlgics de la trama urbana de la vila medieval, que respon a l'espai ocupat antigament pel mercadal que se celebrava a les portes del temple romànic i la seva sagra-cementiri (fig. 1).²

Context històric i cronològic

En aquest sentit, el temple de Sant Miquel està documentat des del segle XI, amb una primera edificació romànica de la qual resta encara dempeus una part del cloquer, reaprofitat després per l'obra gòtica.³ En aquesta primera època, aquest temple feia les funcions de parròquia urbana de la incipient vila o burg, que tot just aleshores començava a prendre forma a l'ombra del castell de Cardona i la canònica de Sant Vicenç, a manera de sufragània subjecta a l'abadia i al seu canonge-sagrístà, que delegava la seva administració a un prevere, més conegut com el capellà de Sant Miquel.⁴

La conceptualització i formalització del projecte de bastir un nou temple s'ha de situar a les dues primeres dècades del segle XIV, en el marc del creixement demogràfic (fins a un 300%), social i

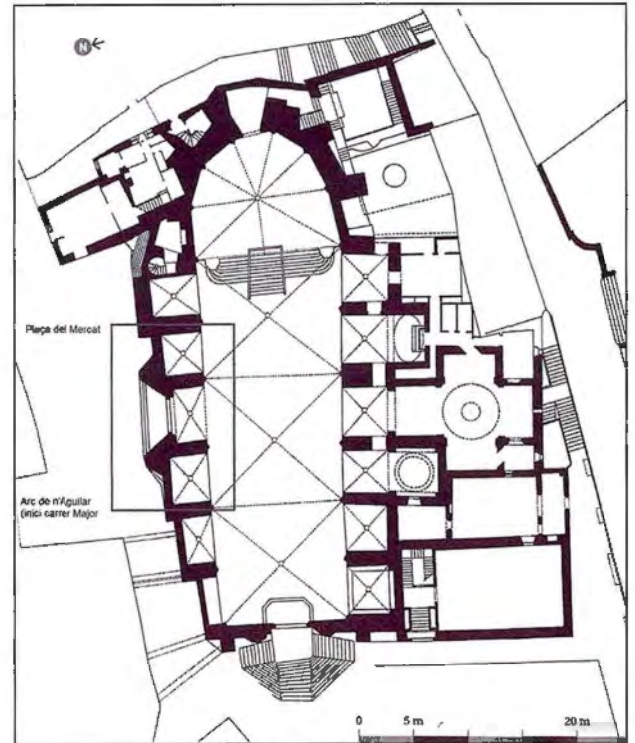

FIGURA 1: PLANTA DEL CONJUNT PARROQUIAL DE SANT MIQUEL DE CARDONA AMB INDICACIÓ DE LA PORTADA OBJECTE D'ESTUDI, VERS LA PLAÇA DEL MERCAT, L'ARC DE N'AGUILAR I EL CARRER MAJOR (X. GUITART, 2015)

econòmic experimentat per la vila a l'empara de la projecció política dels senyors del castell, els vescomtes de Cardona, en els decurs dels regnats de Jaume I i Pere II. Un projecte aquest, el protagonisme del qual s'ha d'atribuir a la nova noblesa del diner sorgida a l'ombra de l'administració senyorial i les activitats manufactureres, comercials i financeres, en un seguit de diverses famílies locals que integraran l'oligarquia local que controlarà i administrarà els òrgans de govern i representació

derns Científics i Tècnics (Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (s. X-XVIII)), núm. 3 (1991), p. 197-206; Andreu GALERA PEDROSA, *La cura d'ànimes a la canònica de Sant Vicenç de Cardona els segles XIV i XV (anys 1311-1507)*, Universitat de Barcelona, memòria de llicenciatura inèdita, 1993; Andreu GALERA PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, 1998; Andreu GALERA PEDROSA, «L'església dels Prohoms. La fundació de beneficis eclesiàstics simples a Sant Miquel de Cardona (segles XIII-XVI)», a *L'església parroquial de Sant Miquel de Cardona. El gòtic al mig Cardener*, Manresa, 2003, p. 45-130; Ramon PLANES I ALBETS, «Sant Miquel de Cardona», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 145-146; Albert LÓPEZ MULLOR (coord.), *Església de Sant Miquel de Cardona. Memòria d'Arqueologia i Història*, Barcelona, 2007.

² Andreu GALERA I PEDROSA, «La vila de Cardona», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 102-105.

³ A. BASTARDES *et al.*, *Op. cit.*

⁴ Joan SERRA VILARÓ, «Pretiosa sive Caputbrevium monasterii castri Cardonensis», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 8 (1914), p. 3-66; Montserrat CASAS I NADAL, *La canònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels seus orígens fins al 1311*, Cardona, 1992; A. GALERA, «L'església dels Prohoms...».

comunals.⁵ Ells seran els protagonistes d'aquesta obra i el seu finançament amb les seves almoines i deixes testamentàries.⁶ Sense perdre de vista l'altra gran obra monumental d'aquest període, com era el pont nou que aleshores s'aixecava sobre el riu Cardener per salvar les seves aigües.⁷ Treballs als quals també s'afegirien a partir de 1368 les obres del nou recinte murat que, a semblança de la resta de ciutats i viles del Principat, havia d'atendre les necessitats defensives de Cardona davant l'amenaça de les companyies de mercenaris que assolaven el país.⁸

A partir de 1320 comptem amb els primers testimonis documentals de l'obra, en uns treballs que es perllongaran en el decurs de tot aquest segle XIV fins a la seva consagració el 1397. L'edifici beneït aleshores responia al model de nau única amb 50 metres de llargària, 13,5 d'amplària i 18,5 d'alçària, encapçalada per una àbsida poligonal de set costats i de la mateixa amplada que la nau, i amb dotze capelles laterals entre els contraforts, que es distribuïen de dos en dos per banda en relació amb cadascun dels tres trams o crugies de la nau.

Els accessos originaris al temple

L'anàlisi funcional de l'edifici bastit aleshores ens permet entreveure com el projecte contemplava una portalada major en la façana nord, vers el Mercat i el carrer Major, objecte d'estudi en aquesta comunicació. I una portalada menor en la

façana de ponent, vers el firal i el fossar situat a la banda de migdia del temple. En els seus orígens, el cos d'aquesta portada restava flanquejat a l'interior de la nau del temple per sengles capelles laterals, la de Sant Mateu Apòstol a la banda de migdia i la de Santa Llúcia a la de tramuntana. En aquest sentit, cal constatar que a la fundació de la capella de Sant Mateu feta l'any 1380 per Blanca de Cascalls, vídua del cavaller Ramon d'Oluges, se'ns diu que aquesta s'havia de fer *inter portale dicta ecclesie quod est versus simiterium dicta ecclesia et capellam Undecim Millium Virginium in dicta ecclesia edificatam per Berengario de Sancto Petro de Auro, quondam*. Mentre que a la fundació de la capella de Santa Llúcia feta l'any 1393 per mossèn Bernat de Cort, prevere de Cardona, se'ns diu que aquesta s'havia de fer *inter portale ipsius aclesie quod respicit versus Firam dicte ville et capellam Sancti Stephani edificata in predicta ecclesia Sancti Michaelis*. Ambdues capelles van ser suprimides arran de la restauració endegada en el temple a partir de 1940, com a conseqüència del saqueig i espoliació soferts quan la Guerra Civil (1936-1939).

Així mateix, a la capçalera s'obria una porta adovellada situada entre el primer i el segon contrafort de la cara sud de l'absis que possibilitava la comunicació interna des del presbiteri fins al fossar parroquial. Igualment, una segona porta situada a la banda nord del presbiteri i contraposada a la del cementiri possibilitava l'accés a l'interior del campanar.⁹ L'alteració dels nivells originals del presbi-

⁵ Andreu GALERA PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció a la Catalunya central. La Batllia de Cardona (ducat de Cardona) i la Baronia de Santa Maria d'Aguilar (ss. XI-XVI)*, Universitat de Barcelona, tesi de doctorat inèdita, 2002; Andreu GALERA PEDROSA, «Senyoriu, sal i safrà. Economia regional i oligarquies urbanes a la vila i comtat de Cardona a l'alba del 1400», a *Martí l'Humà, el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410. L'Interregne i el Compromís de Casp*, Barcelona, 2015, p. 533-564.

⁶ Montserrat CASAS I NADAL, «Aspectes religioso-econòmics de la vila de Cardona segons els testaments del 1373 al 1383», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, vol. XIX (1978), p. 133-153.

⁷ La construcció del pont Nou o del Diable s'inicià a la darrerria del segle XIII, entre 1280 i 1300, quan l'abat de la canònica de Sant Vicenç del castell de Cardona, Jaume Ferrer, va vendre a la universitat de la vila la part d'un hort del seu domini alodial situat a la partida de Bocatells per a l'obra del pont (*ad opus operis pontis*). La seva obra responia a la voluntat de substituir el pont veí de Sant Joan (segle XIII), fàcilment inundable amb les riuades estacionals del Cardener. Això explicaria que inicialment se l'anomenés com el pont Nou. Tanmateix, restaria inacabat, i a partir dels segles XVII-XVIII se'l va conèixer com a pont del Diable. Dels quatre o cinc arcs que constaria el projecte, es van construir els dos centrals i els arrencaments dels extrems. Les dues arcades mesuren 59,25 m de llargària, tenint la més gran 25,50 m de diàmetre, 24,30 m d'alçada i 1 m de gruix, mentre que la menor mesura 15,80 m de diàmetre, 21,50 m d'alçada i 1 m de gruix (Joan SERRA VILARÓ, «Ponts del Diable y Sant Joan, en la vila de Cardona», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 130 (1905), p. 331-339).

⁸ Pere VERDÉS PIJUAN, «Els processos d'emmurallament», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*, Barcelona, 2003, p. 130-137.

⁹ J. SERRA, *L'església i parròquia...*; R. ESPADALER I M. JUAN, *Op. cit.*; Andreu GALERA I PEDROSA, «Qui va trencar la Caixa de les Quotidianes? Estudi del procés seguit contra el rector Romeu de Fontelles pel robatori comès en la Caixa de les Quoti-

teri feta en el primer quart del segle XVI, arran de la construcció de la capella subterrània o cripta dels Sants Màrtirs, havia fet suposar fins ara que ambdues portes havien estat amortitzades aleshores. Tanmateix, ens consta que amb data del 18 de juny de 1709 el clavari del Comú va pagar 60 lliures i 6 sous a favor del mestre de cases, Guillem Malaviala, «per lo preu fet de allargar lo presbiteri, tancar las portes, la de la Sagristia y del Sementiri Clos, per fer duas portes, la una a Nostra Señora dels Àngels, la altra al peu del cargol qui puja al campanar, per entrar en dita Sagristia, per fer dos esmaris y altres diferents coses».¹⁰ Referència aquesta que ens fa creure que la porta del cementiri va romandre oberta fins aleshores, arran de la reforma feta del presbiteri per encabir el nou retaule obrat per Andreu Sala en els anys anteriors.¹¹

En darrer terme, al capdavant de la nau, tot just en l'angle conformat per les façanes de tramuntana i ponent, entre les capelles de Sant Esteve i Santa Llúcia, se situava una darrera porta que possibilitava la comunicació interna amb la rectoria mitjançant una escala de cargol. L'accés a l'escala es feia des de la capella de Santa Llúcia, mitjançant una porta amb una llinda que deia *Guillelmus sa Cort, presbiter, fecit me fieri anno Domini MCCC*, en relació amb el seu fundador i patrocinador. Com ja hem dit, la capella havia estat fundada l'any 1393, per bé que l'aprovació episcopal va ser ratificada amb data del 19 de març de 1400. Aquesta escala també va ser desmuntada arran de la restauració endegada en el temple a partir de 1940 (fig. 2).¹²

Descripció de la portada del Mercat

Queda, doncs, clar que la portada objecte d'estudi va ser concebuda com l'accés principal al nou temple amb les adients consideracions formals, estilístiques i simbòliques. En si mateixa, aquesta portalada es correspon amb un cos de planta poli-

gonal que sobresurt del pla de façana, executat a base de carreus regulars de pedra sorrenca de les pedreres locals que abastiren l'obra.

La part frontal d'aquest cos està ocupada en la seva totalitat per la portada, l'arc apuntat de la qual supera l'alçada de la cornisa del cos. Aquest resta flanquejat en els seus costats pels murs de les dues capelles laterals, que a partir d'ara designarem per les seves antigues advocacions, això és, la de Sant Joan Evangelista, a l'est, i la de Sant Andreu Apòstol, a l'oest.

El portal està constituït per un conjunt de cinc arquivoltes en gradació, que formen faixes motllurades a la cara exterior de les dovelles i que descansen sobre brancals esbiaixats. Aquests brancals, formats per feixos de columnes que es corresponen amb cada arquivolta, arrenquen d'un basament a cada banda de la portada, constituït per una banqueta inferior sobre la qual es desenvolupa, a cada banda, una sèrie d'arcuacions decoratives cegues amb traceries gòtiques, que giren pels extrems exteriors abraçant la totalitat del cos de la portada. Les parets laterals del cos presenten, també, decoracions amb traceries gòtiques cegues formades per quatre cercles –els dos superiors tetralobats i els dos inferiors trilobats–, que arrenquen de fines columnetes –dues laterals i una central– amb els seus petits capitells i simulen un finestral geminat. La decoració dels capitells s'ha perdut.

El buit de l'arc conté la porta d'accés al temple, feta amb dues grans fulles metàl·liques on s'encaixen altres dues de més petites. Damunt la porta i sobre els brancals interiors descansa una llinda de pedra motllurada, que es corona per la línia d'imposta. El timpà és massís i presenta restes de morter i pintures policromes molt deteriorades, amb les figures dels sants Màrtirs, Celdoni i Ermenter, encapçalats per les armes de la vila, els cards de Cardona, que es corresponen a la intervenció feta a la dècada del 1590-1600 pel pintor Diego González a encàrrec del Comú de la vila.¹³

dianes Distribucions de l'església parroquial de Sant Miquel de la vila de Cardona (any 1421)», a *XXXIX Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos (Cardona 22 i 23 d'octubre de 1994)*, II, Cardona, 1997, p. 11-45; A. LÓPEZ, *Op. cit.*

¹⁰ Arxiu Històric de Cardona (AHC), I.3.3.1.1, Clavaria, any 1709, registre número 44, pagaments.

¹¹ Marta GRASSOT PÉREZ, *Andreu Sala i l'arribada del barroc a Catalunya*, Màster d'iniciació a la recerca en Humanitats-Història de l'Art, Universitat de Girona-Facultat de Lletres, setembre 2014.

¹² J. SERRA, *L'església i parròquia...*

¹³ El 6 de juliol de 1600, el pintor Diego González contractava amb els cònsols de la universitat de la vila l'obra de pintar la nova cadira feta per al Santíssim Sagrament, així com renovar les pintures del portal major del temple parroquial de Sant Miquel, segons ja s'havia acordat i fet prèviament, pel preu de 50 lliures barceloneses: «Ademes de daurar y pintar la dita cadira,

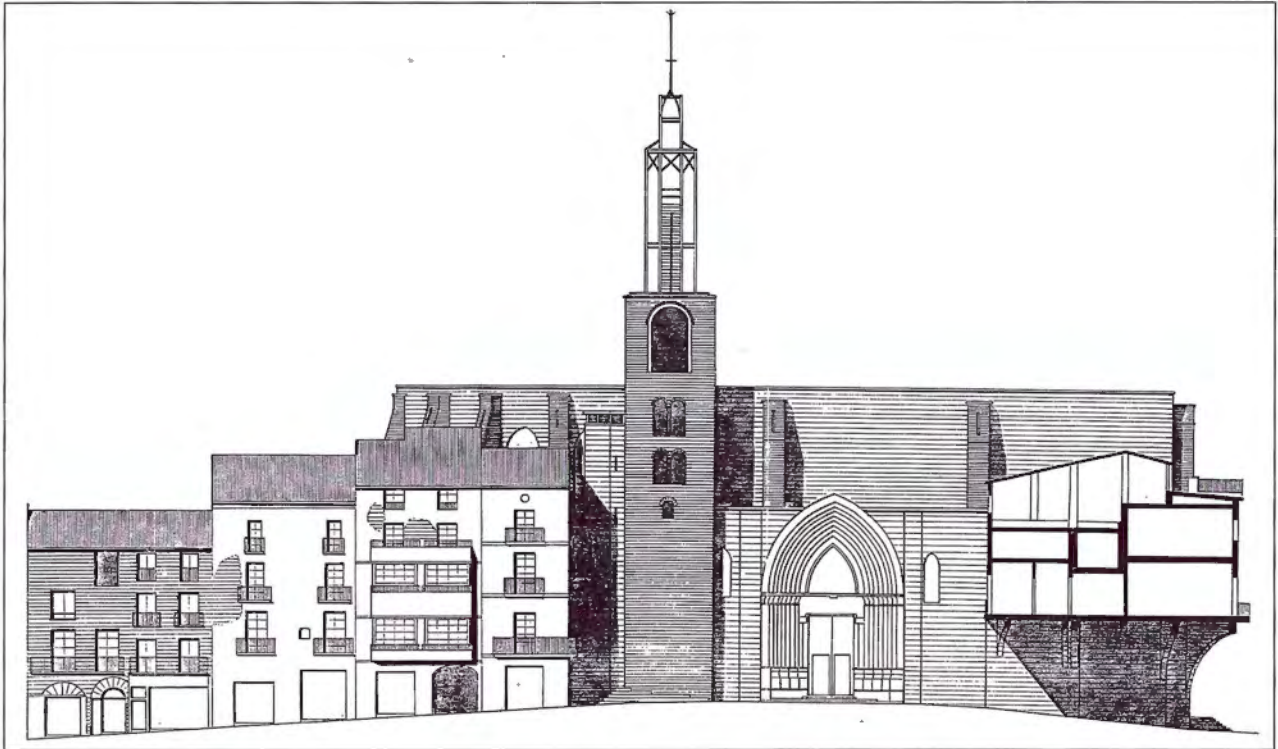

FIGURA 2: FAÇANA LATERAL DE TRAMUNTANA, AMB LA PORTADA OBJECTE D'ESTUDI (X. GUITART, 2015)

Al centre, una petita peanya formada pel bom-bament de la imposta restava ocupada fins a l'estiu de 1936 per una escultura de sant Miquel, patró de la parròquia, que segons la tradició recollida pel cronista i erudit local Ramon Puig Martí i publicada per mossèn Joan Serra i Vilaró a la seva història de la parròquia, corresponia a una imatge de l'antic retaule que presidia el presbiteri.¹⁴ La seva substitució per un de nou va comportar que aquesta imatge (que algunes fonts suposaven feta de ferro) fos reubicada en el timpà de la portalada, on va romandre fins a la seva desaparició en el clima revolucionari viscut a l'estiu-tardor de 1936. L'estudi detallat de les fotografies anteriors a la seva pèrdua ens permeten constatar que la imatge no guarda les proporcions adequades respecte a les dimensions del timpà i la superfície a presidir.

Des de la perspectiva d'una anàlisi estructural,

els arquitectes Albert Bastardes, Josep Balari i Xavier Guitart, responsables de les obres de restauració del conjunt parroquial dutes a terme entre els anys 1985 i 1990 a càrrec del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, afirmaven en la seva memòria d'intervenció que el projecte original d'aquesta portalada havia d'incloure una torre-campanar com a coronament, a semblança del portal de Sant Iu de la catedral de Barcelona. Així ho entenen en considerar que la portalada estava preparada estructuralment per suportar aquestes càrregues. De fet, l'aprofitament del campanar romànic soscavat en la seva base per la capella de Sant Pere Apòstol respon a una solució provisional forçada per la necessitat de mantenir en ús el vell cloquer, a l'espera de poder-ne obrar un de nou.¹⁵ Les circumstàncies, però, viscudes a partir del 1400 sota el govern del comte Joan

dit Diego ha de renovar bé y degudament la pintura esta en lo portal major de dita yglesia per lo mateix Diego en altre temps feta, a ses costes y despeses, fent-li dita universitat per dit efecte les bastides convenients». Biblioteca de Catalunya (BC), Batllia de Cardona, Bat Car 7/4, f. 238v.

¹⁴ J. SERRA, *L'església i parròquia...*

¹⁵ En aquest sentit, les excavacions arqueològiques realitzades per la Diputació de Barcelona en els anys 1987-1989 sobre el campanar i la coberta de la portalada amb la galeria superior bastida en el decurs del segle XVI, indiquen que la portalada és solidària a l'obra del temple amb detalls sobre les canalitzacions originals per al desguàs de l'aigua. Tanmateix, no s'aporta cap dada relativa a com podria haver estat el coronament original concebut per a aquest element (R. ESPADALER i M. JUAN, *Op. cit.*).

Ramon Folc I (1400-1443), amb un endeutament creixent de la hisenda senyorial i el consegüent increment de la pressió fiscal sobre les hisendes comunals fins a arribar a la fallida econòmica del 1430-1460, comportarien que aquella solució provisional restés com a permanent.¹⁶ De fet, la petjada d'aquella crisi és també visible a la portalada de ponent del mateix temple, sense enllestir, i al pont nou sobre el Cardener, mai finalitzat.

Retornant de nou a l'anàlisi de la portalada i les seves arquivoltes, l'any 1995, Núria Pinos Carrera (autora d'una memòria sobre les portades del temple feta per encàrrec del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, prèvia a unes obres de restauració mai executades),¹⁷ constata que els feixos de columnes es coronen amb capitells esculpits amb motius diferents. A cada columneta li correspon un capitell, per la qual cosa aquests s'agrupen en feixos diferenciats per terns. Tots ells estan lligats per sota mitjançant un collarí continu, de perfil arrodonit, i per damunt, per un àbac motllurat, també continu, que constitueix la línia d'imposta que separa els brancals de les arquivoltes i que s'uneix al centre amb la imposta de la porta d'accés, sense solució de continuïtat.

Els capitells del cantó nord-oest es trobaven aleshores en un estat de degradació tal que no va ser possible identificar-ne la temàtica. Tan sols els del brancal interior, situat a un nivell inferior respecte a la resta, permeteren veure un tipus de decoració a base de motius vegetals encerclats i entrelligats.

Els capitells del cantó nord-est presentaven, de dreta a esquerra, el següent: el grup del brancal interior forma una sèrie de motius vegetals que semblen fulles de figuera amb fruit. A continuació, hi ha un grup esculpit amb anyocs de raïms i pàmpols amb un ocell situat a l'aresta, que sembla un colom menjant del raïm; el tercer grup representa una sèrie formada per tres figures que semblen dirigir-

se cap a una quarta, situada en l'aresta més sobresortint, que porta un nen als braços i damunt de la qual hi ha un petit estel. Podria tractar-se d'una representació de l'adoració dels mags o Epifania; el quart i cinquè grups no es pogueren identificar.

Abans de concloure aquesta descripció, cal advertir així mateix que la volta interior del cos de la portalada presenta una clau de volta amb els cards de Cardona, mig amagada per l'actual cancell de fusta que ocupa aquest espai. La representació de les armes dels senyors del castell i la seva vila s'ha de relacionar amb el finançament de l'obra de la portalada. Tanmateix, lluny de vincular-la als senyors del castell, entenem que la seva presència aquí respon al patronatge exercit sobre l'obra de la portalada i del temple, en general, per la Universitat o Comú de la vila (que havia adoptat l'heràldica dels seus senyors, també com a armes de la població) (figures 3, 4 i 5).¹⁸

La capella de Sant Joan Evangelista

La construcció de la capella i altar de Sant Joan Evangelista s'ha de situar entre els anys posteriors a 1348 i els previs a 1362, sota el patronatge de les famílies de Pere de Vilorbina i Ramon de Graells,¹⁹ en unes circumstàncies difícils de resseguir a la documentació. Significativament, els escuts de pedra situats en els laterals de la capella mai es van arribar a cisellar amb les armes de cap de les dues famílies promotores.

La capella de Sant Andreu Apòstol

Per la seva banda, la construcció de la capella de Sant Andreu Apòstol s'ha de situar entre 1373 i 1382, sota el patronatge del sabater Andreu d'A-

¹⁶ Andreu GALERA I PEDROSA, «Endeutament i fiscalitat senyorial a la Catalunya del segle XV. El cas del comtat de Cardona (anys 1419-1433)», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.), *Fiscalidad real i finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, Barcelona, 1999, p. 362-397. El dijous 21 de juny de 1442, en el campanar de l'església de Sant Miquel, Gonzalvo, bisbe *Auguriensis de Livia*, com a comissionat del bisbe d'Urgell, Arnau Roger de Pallars, consagrava dos senys i tres campanes amb el nom de Sant Miquel, Sant Celdoni i Sant Ermenter, Santa Bàrbara, Sant Jordi i Esperit Sant. AHC, XVII.1, núm. 59.

¹⁷ Núria PINOS CARRERA, *Les portades gòtiques exteriors de l'església de Sant Miquel de Cardona*, Barcelona, memòria inèdita a càrrec del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, Diputació de Barcelona, 1995.

¹⁸ En aquest sentit, no tenim cap constatació de la intervenció dels senyors del castell en l'obra del temple en els anys previs a la seva consagració, llevat del permís atorgat el 1345 per enderrocar unes torres properes a l'església de Sant Miquel per poder aprofitar les seves pedres per a l'obra nova.

¹⁹ A. GALERA, «L'església dels Prohoms...».

FIGURA 3: ALÇAT DE LA PORTADA MAJOR (X. GUITART, 2015)

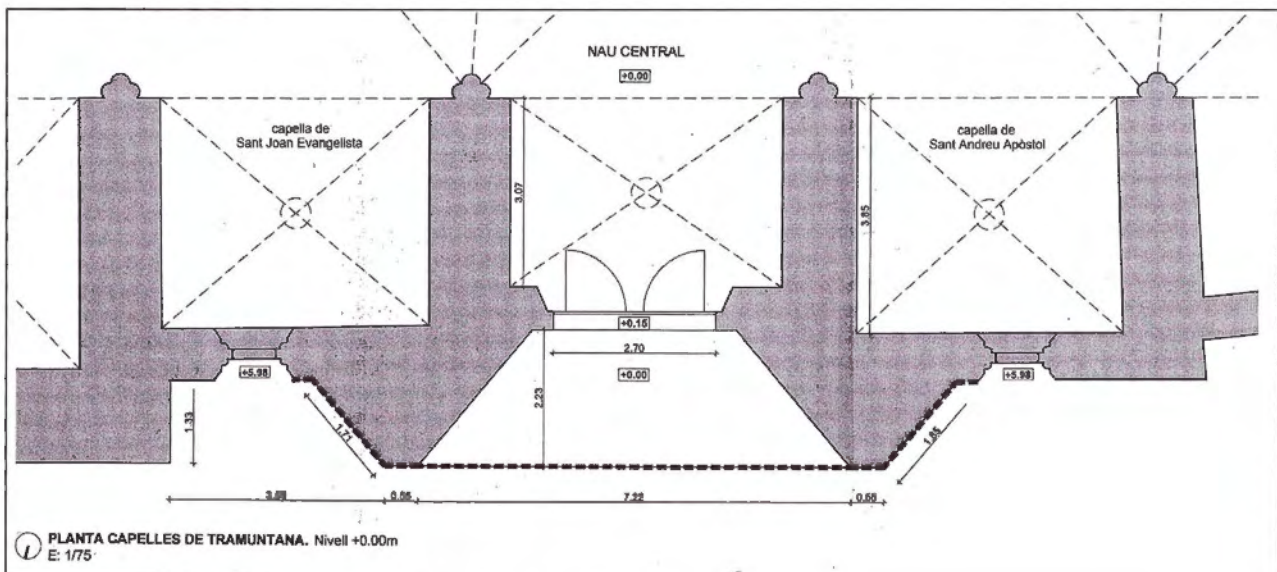

FIGURA 4: PLANTA DE LA PORTADA MAJOR (X. GUITART, 2015)

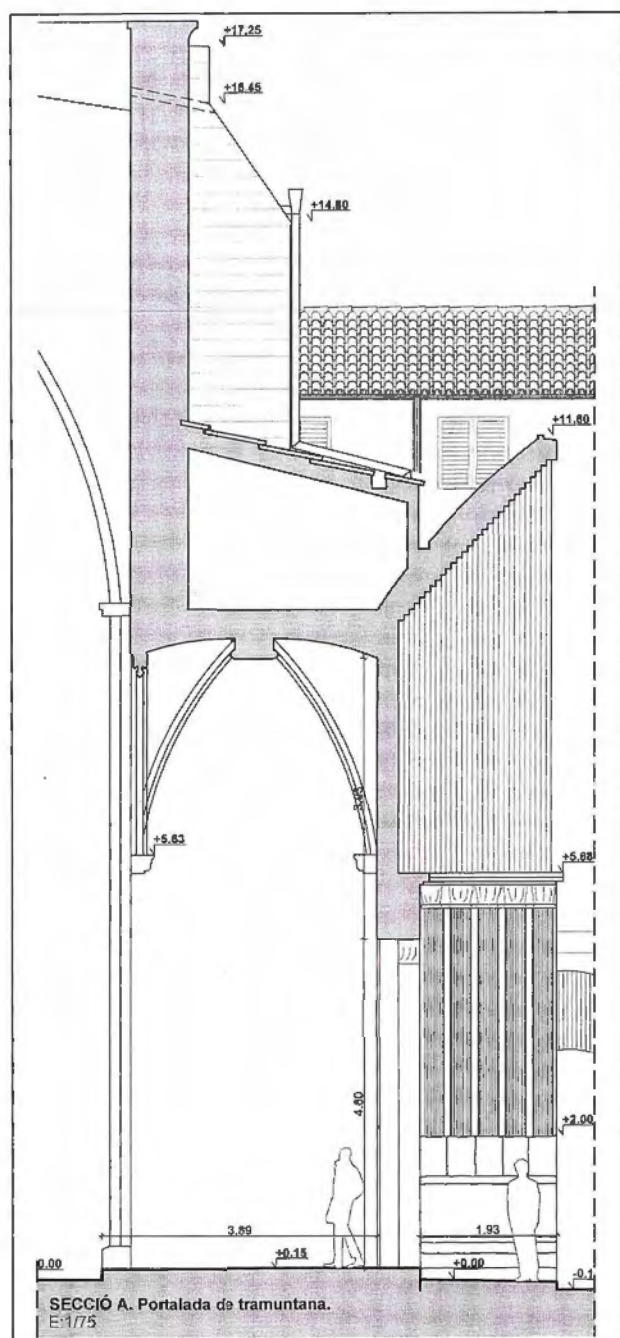

FIGURA 5: SECCIÓ PORTADA MAJOR (X. GUITART, 2015)

guilar. En el seu testament, ordenat amb data de 4 de desembre de 1373, indisposat per malaltia, havia ordenat l'heretatge universal dels seus béns per a la seva ànima i els Pobres de Crist, en el cas de morir tots els seus hereus universals successius sense legítima descendència, amb obligació de bastir una capella a l'església de Sant Miquel i fundar en aquesta un benefici sota l'advocació de Sant Andreu Apòstol, on es col·locaria la seva heràldica, amb una renda anual de 500 sous i sota el pa-

tronatge de la seva filla Maria (i en la seva absència, del rector).

Andreu era fill d'una família oriünda del castell d'Aguilar (Aguilar de Segarra, Bages) i en els seus inicis es va dedicar a l'art de la cuireteria, amb la manufactura de sabates com a especialitat, fins a esdevenir un prohoms local com a mercader a l'engròs. Pel que fa a la seva família, sabem que es va esposar en primeres núpcies amb una tal Sibil·la, i fruit d'aquest matrimoni foren dos fills, Joan d'Aguilar, esposat amb Blanca, i Maria, maridada en primeres núpcies amb el mercader Joan de Vilorbina, àlies Bosser.

Com ja hem vist, l'any 1373, Andreu ja testava per motiu de malaltia, potser sota els efectes de la *mortandat dels mitjans*. Malgrat tot, ell es refaria, però no la seva esposa i fills. La mort de la seva família impulsaria Andreu a dur a terme la construcció de la capella i la institució del benefici, la fundació formal del qual es va dur a terme pel Nadal de 1382, arran de l'estada a Cardona del bisbe d'Urgell, Berenguer d'Erill. Segons l'acta, feta i signada amb data del 2 de gener, Andreu d'Aguilar, sota la voluntat de salvar l'ànima dels seus difunts pares, de la seva esposa Sibil·la, dels seus fills Joan i Maria, i dels seus amics, ordenava la fundació d'un benefici simple sota l'advocació de Sant Andreu Apòstol en l'altar i capella que feia construir amb els seus béns a l'església de Sant Miquel (*instituo in ecclesia parochiali Sancti Michaelis Cardone unum perpetuum presbyteratum sive capellam ad altare Sancti Andrea Apostolo quod de presenti constituo in capella quam de bonis meis construo seu construi facio in ecclesia predicta*). La dotació era de 500 sous censals, que rebia de la vila de Berga per raó del censal mort comprat sobre la seva universitat (390 sous per al prevere beneficiat i altres 110 per a un escolà) i el patronat havia de ser per als seus hereus.

Andreu d'Aguilar va morir l'any 1391, i l'heretatge universal dels seus béns va restar a mans del seu nebot, Jaume Ferrer, el fill de la seva germana Romia, inclòs el patronatge sobre la capella i benefici de Sant Andreu Apòstol.

Els Aguilar del Mercat

Voldríem cridar ara l'atenció sobre el nínxol que s'obria en el mur interior de llevant de la capella de Sant Andreu vers la portada major del

temple, a una alçària d'uns tres metres respecte del paviment, on va romandre fins a la seva destrucció l'estiu del 1936. Segons les descripcions, el mausoleu incloïa una làpida amb una inscripció en lletres daurades emmarcada en els seus quatre angles per un escut amb una àliga coronada amb tres flors de lliri en camp d'or, que deia el següent:

«Ací jau lo honorable en Guillem d'Aguilar, donsel, avi del honorable en Joan d'Aguilar, ciutadà de Barcelona, e passà lo dit Guillem d'aquesta vida a VII de setembre MCCCCVII».²⁰

La presència d'aquest nínxol i làpida en el mur lateral de la capella es podria vincular, en un primer moment, a la fundació i patronatge exercit per Andreu d'Aguilar i els seus hereus sobre la mateixa. Tanmateix, l'estudi genealògic de les respectives famílies d'ambdós personatges ens indica que no hi havia cap lligam de sang, i que la raó de ser passa per entendre el patrocini aportat a l'obra de la portalada per la nissaga de Guillem.

Guillem d'Aguilar era un home de negocis local, fill del també mercader Pere d'Aguilar i Sibil·la Mascaró, i net de Romeu d'Aguilar. La llar familiar se situava a l'actual número 2 del carrer Major, sobre l'arc i passatge de n'Aguilar, sota el qual s'emboca aquest carrer des de la plaça del Mercat, i tot just enfront el temple parroquial i la seva portada major. Entre els diversos negocis que expliquen la seva bonança econòmica, destaca la botiga de draps de luxe que abastia la casa i família dels comtes de Cardona, gestionada conjuntament amb els seus socis, els Gibert i els Descorp. Casat amb una filla d'aquests darrers, Romia Descorp, van ser pares de tres fills, Hug, Joan i Gabriel d'Aguilar, que havien d'encapçalar la següent generació.

Sabem que Guillem d'Aguilar va ordenar testament amb data del 16 de maig de 1375, segons el qual disposava ser enterrat en el fossar parroquial i destinava 2.000 sous per als oficis i d'altres obres pietoses i sufragis per a la salvació de la seva ànima, 400 dels quals s'havien de destinar a l'adquisició de vestits sacerdotals *-cum signis meis de aquilis-* que

havien de servir per a l'altar de Santa Maria, endemés d'uns canelobres de vidre per l'altar de Sant Miquel i una casulla per a l'altar de la Trinitat.²¹

Tanmateix, no hi ha cap referència a l'obra de la portada del nou temple parroquial, si bé en el testament ordenat pel seu pare dos anys després ja trobem una primera referència. A les darreres voluntats manifestades per Pere d'Aguilar amb data del 22 de maig de 1377, indisposat per malaltia, establí un llegat de 200 sous per a les obres de l'església, i en concret per als arcs del portal major de l'església (*qui dentur operi predicto cum opus archorum portalibus maioris dicte ecclesie operabitur*). A més, establí un segon llegat d'identíc import per a l'obra del pont (*qui dentur dicto operi cum dictus opus fuerit in cohopena dicti pontis et cum pile eiusdem pontis acenderint in volta sive cohopena et non ante*). I un tercer de 400 sous per a dues capes processionals, que havien d'exhibir el seu signe de l'àliga.²²

Significativament, un any abans, Sibil·la Mascaró, la muller de Pere i mare de Guillem, també havia ordenat el seu testament amb data del 5 de juliol de 1374, i disposava a favor de la parroquial de Sant Miquel una renda anyal d'una quartera d'oli d'oliva per al servei de la llàntia situada en el portal major del temple.²³

El llegat ordenat per Sibil·la s'ha de relacionar, forçosament, amb el portal de l'antic temple romànic a substituir pel nou temple gòtic, i ens permet intuir el lligam que la família Aguilar havia de mantenir amb la portada del mateix a través del llegat establert poc després pel seu espòs, Pere d'Aguilar. I que, un cop mort el pare, havia de fer efectiu el seu fill Guillem, com a marmessor testamentari del seu difunt pare, a més d'hereu universal.

Guillem d'Aguilar va morir l'any 1387, i els seus tres fills pubills van restar sota la tutela dels seus oncles i socis, els Descorp, fins al 1394. Dels tres germans, hem de ressenyar que Hug i Joan van continuar els negocis del seu pare, mentre que Gabriel va restar impossibilitat per algun tipus d'afectació que fa que la documentació l'esmenti «com a mort en vida». A partir del 1429, Joan va traslladar la seva residència a Barcelona, per establir-se defi-

²⁰ AHC, XXI, Joan SERRA I VILARÓ, *Arxiu de la ex Col·legiata de Sant Vicens de Cardona*, 1901, p. 298.

²¹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Notarial, Cardona, Ca-0544, f. 141-142v.

²² ACA, Notarial, Cardona, Ca-0544, f. 176v-178.

²³ ACA, Notarial, Cardona, Ca-0544, f. 106-107.

nitivament en la ciutat a la dècada següent. Casat amb Antònia Merola –una altra filla d’una de les dinasties més assenyalades dels prohoms locals–, van ser pares d’almenys sis fills, entre els quals n’hem de destacar dos: Jaume d’Aguilar (†1481), esposat amb Joana de Cartilles, filla de Berenguer de Cartilles, de Borja; i Joan d’Aguilar (†ca. 1485) casat amb Angelina Oliver, la germana del tresorer reial Galceran Oliver, que van ser pares d’Elionor, maridada amb Pere Joan Berenguer de Junyent, ciutadà de Barcelona, fill de Joan de Junyent.²⁴

És aquest darrer a qui identifiquem com a autor del nínxol i cenotafi dedicat al seu avi Guillem d’Aguilar. Tanmateix, en aquesta inscripció advertim dues anomalies. La primera, la condició de donzell conferida al seu avi. I la segona, la data de la seva defunció, el 7 de setembre de 1407. Certament, en aquest darrer any va morir un Guillem d’Aguilar que no es correspon amb el nostre protagonista, que com ja hem dit va morir el 1387. Qui sí ho va fer el 1407 era Guillem d’Aguilar, un prohom local a mig camí de l’*ascensor social* i de la petita noblesa local com a senyor del castell de l’Astor (Anoia) i batlle de la vila de Cardona pel comte Hug II.²⁵ Errada involuntària? O expressa, sota la voluntat d’enaltir la figura de l’avi? Certament, l’atribució de la condició de donzell a Gui-

llem per part d’uns nets que dues generacions després ja gaudien de la condició de ciutadans de Barcelona i que s’havien casat amb les millors famílies de la ciutat, como ara els Oliver i els Junyent, ens porten a optar per la segona opció.

Sigui com sigui, tot apunta al patrocini exercit per Pere d’Aguilar i el seu fill Guillem en l’obra de portada, raó per la qual el seu nínxol funerari es va disposar en el seu lateral. I no menys significatiu és que, en els darrers treballs de restauració de la portada s’hagi pogut localitzar una àliga cisellada a la base de la petita peanya que ocupa el centre del timpà,²⁶ que atribuïm a la voluntat de representar l’heràldica de la família patrocinadora de l’obra.

La referència que aporta el testament de Pere d’Aguilar ens permet situar les obres de la portada a la dècada del 1370. De fet, la fundació i construcció de les capelles de Sant Joan i de Sant Andreu ja ens delimiten uns terminis que se situen entre el 1360 i el 1380. La localització, però, d’un contracte o d’èpoques de pagament relatives a la seva construcció topen amb la problemàtica documental inherent a aquest monument: la manca de llibre d’obres. Dins aquesta lògica, la nostra recerca s’ha adreçat als protocols de l’escripció parroquial conservats per aquestes dues dècades, en un buidatge sistemàtic que ha estat infructuós.

²⁴ Luis CAMÓS CABRUJA, «El libro de la administración de la Corte Real de Gerona 1462-1463», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 7 (1952), p. 60-141; Núria COLL I JULIÀ, «Una compañía barcelonesa para el comercio de paños (1400-1484)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 5 (1968), p. 339-408.

²⁵ Guillem d’Aguilar era fill de Guillem d’Aguilar i Blanca de Cascalls, i net de Guillem d’Aguilar i Guillelma de Sala, totes tres generacions membres d’una família de llarga tradició amb un ampli patrimoni a Cardona i rodalies, que incloïa el domini útil dels molins anomenats de l’Areny, a la ribera del Cardener, entre la vila de Cardona i el nucli de la Coromina, sota el domini alodial de l’Almoïna de Sant Vicenç del castell. Així com un gran casal amb els seus patis i horts, situat en el número 2 de l’actual carrer de la Fira (abans dit d’Aguilar), tot just a tocar del Firal de la vila. Vers el 1380, Guillem havia heretat la senyoria sobre el castell de l’Astor, a l’Anoia, de la seva mare Blanca de Cascalls (amb testament ordenat l’any 1373), vídua en primeres nupcies de Ramon d’Oluges, senyor de l’esmentat castell. Abans d’això, però, Guillem s’havia esposat amb Blanca, la filla de Pere de Coma (o Sacoma), un dels prohoms de l’oligarquia local. Així mateix, tenia una germana de nom Isabel, maridada amb el donzell Ponç de Concabella, que va restar al servei de Beatriu de Cardona, la filla del vescomte Hug II de Cardona, casada amb el comte Pere II d’Urgell (en morir Beatriu, l’any 1372, Isabel va ser beneficiària d’un llegat de 5.000 sous, disposat en el testament de la difunta comtessa d’Urgell en atenció als bons serveis prestats). Dins d’aquesta lògica, Guillem d’Aguilar va gaudir de la confiança d’Hug II i va participar del seu seguici més proper en els darrers anys de la seva vida, fins al punt de ser nomenat l’any 1393 batlle de la vila de Cardona. Després del traspàs d’Hug II, l’any 1400, va mantenir la proximitat del seu fill i hereu, el comte Joan Ramon Folc I, per continuar al capdavant de la batllia, càrrec que va ostentar fins a la seva mort, l’any 1407. Fruit del seu matrimoni amb Blanca de Coma, havien nascut dues filles, Blanca i Antònia, aquesta darrera maridada amb el cavaller Berenguer d’Oluges, senyor del castell de Vergós. Així mateix, ens consta un segon casament de Guillem, del qual va néixer una filla, de nom Francesca, maridada amb el donzell Ramon de Montsonís, senyor del Carròs. Raó per la qual s’esdevingué un llarg plet entre Antònia i Francesca i els seus respectius marits a causa de la successió del seu difunt pare, mort intestat. Entenem que les seves despulles van ser enterrades al carner familiar situat al terra de la capella de Sant Mateu Apòstol, fundada l’any 1380 a la parroquial de Sant Miquel de Cardona, per la seva difunta mare Blanca de Cascalls, i el patronatge de la qual corresponia al seu fill Guillem d’Aguilar.

²⁶ Imma BRULL *et al.*, *Procés de conservació i restauració de la portalada de l’església de Sant Miquel de Cardona*, Girona, memòria inèdita dels treballs realitzats entre l’octubre i el desembre del 2013, 2015.

Tan sols els testaments aporten dades. Així, a les darreres voluntats manifestades per Marc Ponç amb data del 12 de març de 1380, s'establí un llegat de 300 sous per a l'obra del cor sobre el portal major (*operi cori faciendi super portalem maiorem dicte ecclesie Cardone*).²⁷ I un any després, amb data del 4 d'abril de 1381, Sibil·la, l'esposa del sastre Ramon Serra, disposava un llegat de 200 sous per a l'obra a fer sobre la mateixa portada (*operi fiendo super portali maiori ecclesie Sancti Michaelis Cardone*).²⁸

Així mateix, quan a l'apartat quart d'aquest treball descrivíem la portada objecte d'estudi, assenyalàvem la representació feta dels cards de Cardona a la clau de la volta que cobreix l'interior del seu cos. La seva presència s'ha de relacionar forçosament amb el patrocini exercit per la universitat de la vila en l'obra del nou temple, i per extensió a la seva portada major, mitjançant la figura dels dos obrers, un de laic i un altre d'eclesiàstic, que administraven les aportacions fetes a la mateixa. Sabem que el 8 de febrer 1383, Jaume Cardona i Berenguer Llobet, com a cònsols de la vila, escollien i designaven mossèn Francesc Soler, prevere, i Berenguer Sesguàrdies com a obrers de l'església de Sant Miquel (*certos et speciales operarios ecclesie Sancti Michaelis Cardone*).²⁹ Doncs, pocs dies després, el 12 de gener, Pere Gibert, Guillem Cirera i Berenguer Llobet, com a cònsols de la vila, signaven debitori a favor de tots dos obrers per un import de 1.200 sous a causa d'un préstec realitzat per a les obres del temple (*causa mutui ad operandum dictum opus iam dicte ecclesie*), i es comprometien a la seva restitució per a la propera festa de Sant Miquel de setembre.³⁰ Ateses les dates, entenem que aquest emprèstic dels obrers a mans dels cònsols s'ha de relacionar amb l'obra de la portada,

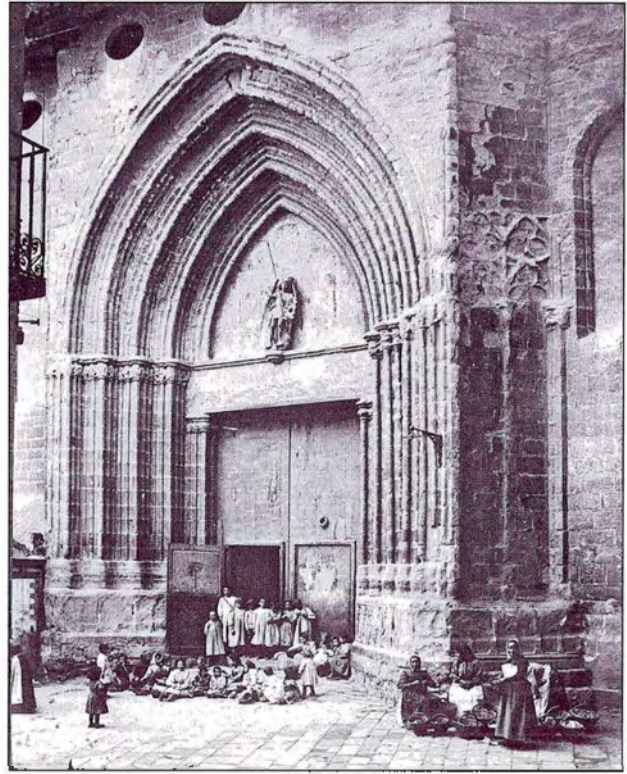

FIGURA 6: FOTOGRAFIA HISTÒRICA DE LA PORTADA, AMB LA IMATGE DE SANT MIQUEL QUE PRESIDIA EL SEU TIMPÀ (AHC, XXIV, FONDS PLANAS-MONTANYÀ, A.D., VERS 1910)

circumstància que explicaria la presència de les armes de Cardona a la seva clau de volta interior.³¹

Les obres de la portada es van haver de finir a finals de la dècada del 1380 o inicis de la següent. A partir del 1390, ja trobem referències a l'almoïna general del pa cuit que s'acostumava a repartir per Pasqua a la porta de l'església.³² Set anys després, el 13 juny de 1397, la nova església ja era consagrada pel bisbe Joan d'Othona, com a delegat del bisbe Galceran d'Urgell (figures 6, 7, 8 i 9).³³

²⁷ BC, Batllia de Cardona, Bat Car 81/5, s.f.

²⁸ BC, Batllia de Cardona, Bat Car 81/5, s.f.

²⁹ BC, Batllia de Cardona, Bat Car 82/1, f. 59.

³⁰ AHC, XVII.1, núm. 49.

³¹ Val a dir que tampoc es conserven llibres comunals ni altres registres d'aquest període relatius al consolat ni el Consell de la vila que ens permetin cercar dades en aquest sentit.

³² El 3 de març de 1391, a Cardona, davant el notari Pere Carbonell, Simon Sunyer, del mas Sunyer de l'Horta de Cardona, per redimir els seus pecats i els dels seus familiars, donava a l'almoïna que cada any per Pasqua es feia a la porta de l'església de Sant Miquel (*caritati generali que fit quolibet anno in festo Pasche Domini ad hostium ecclesie Sancti Michaelis Cardone*) el cens anual de 4 sous i 4 diners que cada any rebia sobre un tros de terra que tenia al terme, al lloc dit Puig Soriguer, que confrontava amb el camí de Berga, amb una vinya de Berenguer de Mercer, amb la pedra grossa del mas del Sunyer i amb la propietat de Francesc Prat. En el cas que el seu fill Francesc no volgués pagar aquest cens, restaria obligat a lliurar als cònsols de la vila un únic de pagament de 100 sous, que s'invertirien en un lloc segur per obtenir una renda equivalent destinada a l'esmentada quantitat. Arxiu Diocesà de Solsona, Cardona, núm. 4, f. 44.

³³ AHC, XVII.1, núm. 50.

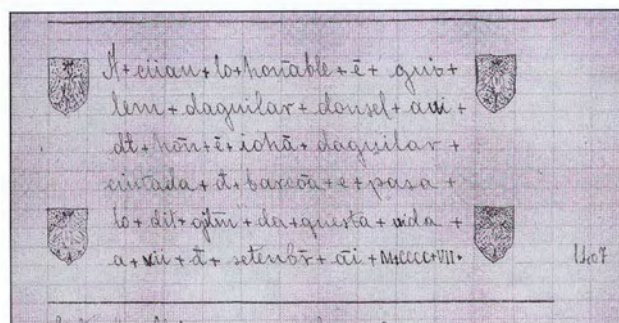

FIGURA 7: NOTA MANUSCRITA DE MOSSÈN JOAN SERRA VILARÓ, AMB EL TEXT QUE HI HAVIA A L'ÀPIDA DEL NÍNIXOL DE GUILLEM D'AGUILAR, EN EL MUR INTERIOR DE LLEVANT DE LA CAPELLA DE SANT ANDREU VERS LA PORTADA MAJOR DEL TEMPLE (AHC, XXI, 1901)

FIGURA 8: FOTOGRAFIA DE L'ÀLIGA ESCULPIDA A LA BASE DE LA PEANYA QUE OCUPA EL CENTRE DEL TIMPÀ (4 RESTAURA SCP, 2015)

FIGURA 9: CLAU DE VOLTA DEL COS INTERIOR DE LA PORTADA AMB ELS CARDS DE CARDONA (AHC, XXIV, J. PORREDON, 1997)

Conclusions

Segons les dades aportades fins ara, podem concloure que l'obra de la portada major del temple parroquial de Sant Miquel de la vila de Cardona s'ha de situar entre el 1370 i el 1390, sota el patrocini de la universitat de la vila de Cardona i de Guillem d'Aguilar i la seva família, segons podem deduir de les respectives heràldiques representades a la clau de la seva volta interior i a la base de la peanya del timpà. Dissortadament, la manca de documentació específica relativa a l'obra d'aquesta església, així com l'absència de referències a la mateixa a la documentació notarial d'aquest període, ens impossibiliten abundar en la seva cronologia i autoria.

En aquest sentit, cal constatar que la formulació projectada a la portada major del temple de Sant Miquel, dins els esquemes de les esglésies seculars de nau única de l'arquitectura gòtica catalana i la racionalitat en el tractament exterior de les façanes,³⁴ ens remet a exemples molt propers, com ara les dues portades laterals de la Seu de Manresa, la del portal de migdia o de Sant Antoni i la del portal nord o de Santa Maria, traçades i executades en el decurs de la primera meitat del segle XIV sota el mestratge de Berenguer de Montagut.³⁵ I que alhora connecten amb l'obra de Santa Maria del Mar i les seves dues portades laterals dels Sombrerers o Mirallers i de la Passioneria o del Fossar de les Moreres, a càrrec del mateix mestre i Ramon Despuig.³⁶ Aquesta circumstància ens porta a plantejar que l'obra executada aleshores responia a un projecte anterior, que s'ha de circumscriure als inicis de l'obra del nou temple de Sant Miquel en el decurs de la dècada de 1320, i que l'absència de documentació específica, com ara un contracte d'obres, ens impedeix de corroborar.

³⁴ Núria DALMASES i Antoni JOSÉ PITARCH, «Les façanes i les portades», a *Història de l'art català. L'art gòtic s. XIV-XV*, Barcelona, 1984, p. 44-48.

³⁵ Josep M. GASOL, *La Seu de Manresa. Monografia històrica i guia descriptiva*, Manresa, 1978; Josep M. GASOL i Francesc ASSARTA, «La Seu de Manresa», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 60-71.

³⁶ Josep BRACONS CLAPÉS, «Santa Maria del Mar», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 72-88.